

Тетяна Анатоліївна Тамакова

*Заступниця завідувача лабораторії психологічних досліджень
Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ORCID: 0000-0002-8495-2484, e-mail: tamakovatiana@gmail.com

Євгенія Геннадіївна Невах

*Судова експертка лабораторії психологічних досліджень
Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ORCID: 0009-0001-9807-9348, e-mail: janegal093@gmail.com

Правові та психологічні аспекти визначення об'єкта експертного дослідження у справах щодо орієнтовного розміру компенсації моральної шкоди в межах групових (колективних) позовів

Стаття присвячена аналізу новітніх публікацій правового аспекту щодо подання на визначення орієнтовного розміру компенсації моральної шкоди в межах групового позову та містить пропозиції стосовно експертного психологічного дослідження групи людей. Наведені приклади судових рішень у цивільних справах з відшкодування збитків та моральної шкоди, завданої громаді за обставин утворення громадської організації для захисту прав її членів.

Ключові слова: колективний позов; компенсація моральної шкоди; об'єкт дослідження; судова психологічна експертиза; правовий аспект групових позовів.

Постановка проблеми. Особливо актуальною і наразі не розв'язаною є проблема встановлення наявності/відсутності та компенсації моральної шкоди, заподіяної великим громадам внаслідок екологічного лиха, техногенних катастроф, воєнних дій тощо. Зі збільшенням випадків екологічних та техногенних катастроф на території України, через тривалу військову агресію РФ, порушенням прав споживачів, права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище, де постраждалими є велика кількість людей, актуальною є потреба у розробці методологічного обґрунтування щодо відшкодувань, що дає змогу

досліджувати психологічний стан спільноти (громади) постраждалих людей, які об'єднані досвідом пережитої психотравмувальної події.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституту групового позову та спроби його запровадження присвячено низку статей, зокрема наголошується на важливості його запровадження в українській судовій практиці (Т. В. Степаненко, 2021). Також, у новітніх публікаціях розглядається можливість подання до суду групових позовів українців, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України. Однак, аналізуючи механізми здійснення правосуддя, провідні юристи зазначають, що виконання судових рішень, наприклад, у разі визнання участі військовополоненого у справах щодо порушення законів та звичаїв війни є фактично неможливим, про що зазначав у своїй роботі в 2023 році В. Гудій [1].

Судові експерти та науковці психологічної сфери діяльності пропонують різні шляхи щодо дослідження особистостей у групових позовах. Наголошується на пошуку спільних ознак у групі власне деструктивного чинника, який зумовив об'єднання певних осіб у групу, при урахуванні індивідуального підходу до дослідження завданих страждань.

Визначенням об'єднуючого переживання, однотипного для кожного члена групи, і створенням портрету умовно-статистичного позивача характеризується протилежний підхід до вирахування орієнтовного розміру компенсації моральної шкоди в межах колективних позовів (Ю. Б. Ірхін, О. Л. Вакулєнко, А. С. Проскурня, Т. М. Єгорова, В. В. Єгоров).

Мета дослідження. Аналіз особливостей реалізації групового позову у судовій практиці і визначення об'єкта дослідження у справах щодо встановлення орієнтовного розміру компенсації моральної шкоди в межах групових (колективних) позовів.

Викладення основного матеріалу. Як зазначає у своїй роботі Л. Кондрат'єв, розрахунок моральної шкоди при груповому позові формалізує сферу громадського контролю за публічним сектором, використовує судові інструменти та створює додаткові гарантії захисту прав та свобод громадян [2].

З огляду на те, що колективний позов передбачає значну кількість позивачів, проведення експертного дослідження щодо кожної особи стає неможливим та потребує впровадження нових методів і методик, за допомогою яких можливо ефективно та своєчасно провести відповідне експертне дослідження [9].

Пленум Верховного Суду України у Постанові від 31 березня 1995 року № 4 «Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» визначив:

- під немайновою шкодою, заподіяною *фізичній особі* відповідно до чинного законодавства слід розуміти приниження честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральні переживання у зв'язку з ушкодженням здоров'я, порушення права власності

(в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, порушення нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушення стосунків з оточуючими людьми, настання інших негативних наслідків;

- під немайновою шкодою, заподіяною *юридичній особі*, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності [7].

Таким чином, об'єкт експертного психологічного дослідження, тобто позивач як група осіб не належить до жодної категорії означеного розподілу. Аналізуючи новітні публікації провідних юристів України, складається враження, що застосування на практиці подання колективного позову не є доречним, ефективним, оскільки визначення позивача (потерпілого) як сукупності певних осіб, відсутність чіткої процедури та наявні невідповідності щодо процесуального законодавства підкреслюють суперечність кожного наступного кроку попередньому.

Виходячи з цього, важливо окреслити головні питання щодо реалізації групового позову в межах судової практики та експертного психологічного дослідження. Так, формування узагальненого психологічного портрету особистості умовно-статистичного члена групи позивачів є доречним і забезпечує доступ до правосуддя з дотриманням принципу «процесуальної економії». Також такий спосіб психологічного дослідження забезпечить принцип експертної економії: достатній рівень експертного узагальнення при дослідженні ситуації за справою дозволить надати об'єктивну оцінку і забезпечити оптимізацію щодо виконання ухвал (постанов) суду.

Сучасна судова практика виділяє *основні проблемні питання щодо функціонування інституту групових позовів*:

- визначення критеріїв визнання позову як групового (сертифікація);
- визначення складу групи та з'ясування згоди потенційних учасників провадження на участь у ньому з огляду на можливі допустимі механізми погодження або відмови учасника групи (opt-in/opt-out);
- визначення юрисдикції та процесуальної компетенції судів із розгляду і вирішення справ за груповими позовами;
- розробка процесуального механізму подання групового позову (через єдиного позивача — представника групи або особою, яка діє в «чужих» інтересах (громадські об'єднання, органи державної влади, прокурор тощо));

- перекваліфікація справи за індивідуальним позовом у груповий позов за ініціативою суду та/або сторін у справі;
- інформування учасників (потенційних учасників) групи про відкриття провадження у справі за груповим позовом, час та місце судового розгляду, прийняте судове рішення;
- закриття провадження без ухвалення рішення суду, відмова від позову, можливість укладення мирової угоди в процесі розгляду групового позову;
- право особи, яка не була членом групи у провадженні за груповим позовом, але рішення у справі стосується її прав, звертатися до суду в індивідуальному, але процесуально спрощеному, порядку, доводячи лише те, що рішення стосується її прав;
- оскарження рішення як кожним із членів групи, так і особами, які не є членами групи, проте рішення стосується їх прав, та виконання рішення [10].

Рішення Верховного Суду, в яких вирішувалися питання групового позову з відшкодування моральної шкоди та їх особливості:

У Постанові Вищої палати Верховного Суду України від 15 червня 2021 року у справі № 904/6125/20 вказано, що громадська природоохоронна організація, яка звернулася із позовом до суб'єктів господарювання про відшкодування збитків та моральної шкоди, реалізувала передбачені їй статутними завданнями представницькі функції щодо захисту екологічних прав фізичних осіб — членів такої організації (48 фізичних осіб) [4].

У Постанові судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 19 березня 2020 року у справі № 754/8602/18 суд погодився з висновком апеляційного суду про те, що ГО «Фонд подолання наслідків Васильківської трагедії» не зобов'язана надавати документи, які підтверджують її повноваження представляти інтереси конкретних фізичних осіб — членів організації (2225 фізичних осіб) з відшкодування моральної шкоди [5].

Але найбільш цікавою з погляду конструкції групового позову є Постанова судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 25 травня 2022 року у справі № 487/6970/20. У цій справі громадська організація, яка діяла в інтересах 1279 своїх асоційованих членів, звернулася з позовом до глиноземного заводу про стягнення понад 9,2 млрд грн компенсації моральної шкоди, завданої її членам. Суд визнав, що громадська природоохоронна організація має право на представництво в суді екологічних інтересів окремих її членів з метою захисту порушених екологічних прав людини та громадянина або з метою усунення порушень вимог екологічного законодавства [6].

Розгляд справ в межах індивідуального позову без подання позову громадською організацією в інтересах її членів — навантажує судову систему, робить неможливим швидке вирішення питання. Також існує

мала вірогідність того, що кожен із асоційованих членів міг би організувати необхідні дослідження, позови, брати активну участь у судових процесах. Вбачаються такі варіанти щодо групового захисту своїх прав: приєднуватись до ініціатора-позивача або набуття членства в громадській організації — за умови наявності аналогічних підстав [3]. Саме однотипність вимог та аналогічність підстав дозволяють застосовувати методику психологічного експертного дослідження у справах щодо визначення орієнтовного розміру компенсації моральної шкоди в межах групових (колективних) позовів.

Наразі відомо про спробу розгляду законопроекту, яким пропонувався системно запровадити процесуально-правові механізми розгляду групових позовів в рамках цивільного судочинства України: у Верховній Раді України було зареєстровано проект № 10292 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо групових позовів про захист прав споживачів, права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище». Але у 2019 році проект було відкликано [8].

Оскільки груповий позов виключає індивідуалізацію підходу (для цього існує індивідуальний позов), а за основу береться однотипність та аналогічність підстав, спільне об'єднує переживання, об'єктом психологічного експертного дослідження у справах щодо визначення орієнтовного розміру компенсації моральної шкоди в межах групових (колективних) позовів має виступати умовно-статистичний член групи позивачів та сукупність джерел інформації (матеріали справи, що відображають особливості перебігу психотравмувальної ситуації), що перебувають у провадженні органів досудового розслідування чи суду.

Виклик сьогодення. Кримінальний кодекс України не містить вичерпного переліку злочинів, що вчиняються проти цивільного населення (великих груп людей) під час воєнного стану. Злочинні діяння у такому випадку можна узагальнити, як:

- здійснення нападу невибіркового характеру, що зачіпає цивільне населення чи цивільні об'єкти, коли відомо, що такий напад стане причиною великої кількості смертей, поранень серед цивільних осіб;
- умисне вчинення дій, спрямованих на голодування цивільного населення, як способу ведення війни шляхом позбавлення цивільного населення необхідних для виживання предметів, зокрема умисне створення перешкод для надання допомоги;
- знищення населених пунктів, що не викликане військовою необхідністю;
- здійснення збройних нападів на організовані гуманітарні коридори.

Водночас частини 9, 10 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій

території України» передбачають спеціальне правило, згідно з яким відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації, державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на рф як на державу, що здійснює окупацію.

20 березня 2022 року Кабінет Міністрів України постановою № 326 затвердив Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії рф, за змістом якого визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за такими напрямками: людські, економічні та військові втрати. Також Кабінет Міністрів України доручив профільним міністерствам і центральним органами виконавчої влади розробити методики для визначення шкоди та збитків, зокрема Мінсоцполітики відповідальне за розроблення методики визначення шкоди та обсягу соціальних виплат за напрямом людських втрат [10].

Таким чином, вбачається, що механізми відшкодування шкоди, завданої великим громадам внаслідок збройної агресії рф перебувають на стадії розробки та впровадження, що у свою чергу впливає на побудову експертами-психологами алгоритмів дослідження та визначення моральної шкоди у колективних позовах. За таких безпрецедентних умов не потребує додаткового обґрунтування актуальності розробки та впровадження методики визначення орієнтовного розміру компенсації моральної шкоди в межах колективних (групових) позовів.

Висновки. Пошук шляхів вирішення проблеми об'єкта дослідження у справах щодо визначення орієнтовного розміру компенсації моральної шкоди в межах колективних позовів триває на сьогодні у судовій та експертній практиці. Формування профілю умовно-статистичного члена групи позивачів вбачається найкращим рішенням у межах принципів розумності, процесуальної та експертної економії.

Перелік посилань

1. Гудій В. Компенсація за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю українців під час збройних конфліктів: як суди можуть захистити права постраждалих? *Юридична газета online*. 2023. № 13-16. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/kompensaciya-za-shkodu-zapodiyanu-zhittyu-ta-zdorovyu-ukrayinciv-pid-chas-zbroynih-konfliktiv-yak-su.html> (дата звернення: 03.04.2024).

References

1. Gudiy, V. (2023). Compensation for damage caused to the life and health of Ukrainians during armed conflicts: how can courts protect the rights of victims? *Legal newspaper online*. No. 13-16. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/kompensaciya-za-shkodu-zapodiyanu-zhittyu-ta-zdorovyu-ukrayinciv-pid-chas-zbroynih-konfliktiv-yak-su.html> (access date: 03.04.2024) [in Ukrainian].

2. Кондрат'єва Л. Груповий позов як процесуальний засіб захисту прав споживачів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 34—38. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.6.07. Kondratyeva, L. (2020). Class action as a procedural means of consumer rights protection. *Entrepreneurship, economy and law*. No. 6. Pp. 34—38. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.6.07 [in Ukrainian].
3. Підлісний Є. Бізнес: Група зиску. *Журнал сучасного правника «Український юрист»*. 2021. № 11—12. URL: <https://jurist.ua/?article/2341> (дата звернення: 03.04.2024). Podlisny, E. (2021). Business: Profit group. *Journal of a modern lawyer «Ukrainian lawyer»*. No. 11—12. URL: <https://jurist.ua/?article/2341> (access date: 03.04.2024) [in Ukrainian].
4. Постанова судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 15 червня 2021 року у справі № 904/6125/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98235823> (дата звернення: 03.04.2024). Resolution of the Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine dated June 15, 2021 in case No. 904/6125/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98235823> (access date: 03.04.2024) [in Ukrainian].
5. Постанова судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 19 березня 2020 року у справі № 754/8602/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/88401327> (дата звернення: 03.04.2024). Resolution of the Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine dated March 19, 2020 in case No. 754/8602/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/88401327> (access date: 03.04.2024) [in Ukrainian].
6. Постанова судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 25 травня 2022 року у справі № 487/6970/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/104539336> (дата звернення: 03.04.2024). Resolution of the Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine dated May 25, 2022 in case No. 487/6970/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/104539336> (access date: 03.04.2024) [in Ukrainian].
7. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text> (дата звернення: 03.04.2024). On judicial practice in cases of compensation for moral (non-property) damage: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of March 31, 1995. No. 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text> (access date: 03.04.2024) [in Ukrainian].
8. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо групових позовів про захист прав споживачів, права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище» від 15.05.2019 № 10292. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65935 (дата звернення: 03.04.2024). Draft Law “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Class Actions for the Protection of Consumer Rights, the Right to an Environment Safe for Life and Health” No. 10292 dated 15.05.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65935 (access date: 03.04.2024) [in Ukrainian].

9. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 25.11.2021 у справі № 640/16646/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101394815> (дата звернення: 03.04.2024).
10. Степаненко Т. В. Групові позови в Україні: правове регулювання, судова практика та законодавчі перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 174—177. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-10/43.
- Decision of the District Administrative Court of the city of Kyiv dated November 25, 2021 in case No. 640/16646/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101394815> (access date: 03.04.2024) [in Ukrainian].
- Stepanenko, T. V. (2021). Class actions in Ukraine: legal regulation, judicial practice and legislative perspectives. *Legal scientific electronic journal*. No. 10. Pp. 174—177. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-10/43 [in Ukrainian].

Concerning the problem of the object of the research in the cases concerning the determination of the approximate amount of compensation for moral damage within group (collective) lawsuits: legal and psychological aspect

T. Tamakova, I. Nevakh

The article is devoted to the analysis of the latest publications of the legal aspect regarding the application for determining the approximate amount of compensation for moral damages within the scope of a class action and contains proposals regarding an expert psychological study of a group of people. Examples of court decisions in civil cases on compensation for damages and moral damage caused to the community in the circumstances of the formation of a public organization to protect the rights of its members are given.

Keywords: collective action; compensation for moral damage; object of research; forensic psychological examination; legal aspect of group actions.

- ⇒ Тамакова, Т. А., Невах, Є. Г. (2024). Правові та психологічні аспекти визначення об'єкта експертного дослідження у справах щодо орієнтовного розміру компенсації моральної шкоди в межах групових (колективних) позовів. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 69. С. 710—717. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.63.